



**Хэнтий аймгийн Засаг даргын тамгын газар
Аймгийн байгаль орчны газар
Өмнөдэлгэр сумын ИТХ, ЗДТГ
“СиТиБи” ХХК**



**Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын
“Тэнүүн” агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан
агнуур зохион байгуулалт**

Гарчиг

Товч танилцуулга	4
Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал	4
Зорилго, зорилтууд	5
Хугацаа	6
Оролцсон хүмүүс	6
Нэг. Бэлтгэл ажил	6
1.1. Тэнүүн АБН-ийн төлөв байдал	6
1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ	10
1.3. Өмнөх агнуур зохион байгуулалтын ажлын танилцуулга	10
1.4. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдсан техник хэрэгслэлийн бэлтгэл	10
1.5. Газрын зураг бэлтгэл	11
1.6. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацаа	11
1.7. Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх журам, заавар, аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг бүрдүүлсэн байдал	11
1.8. Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлага олгосон байдал	11
1.9. Захиалагчтай тохиролцсон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудал	11
Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн	11
2.1. Арга зүй	11
2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.....	12
2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх	12
2.1.3. Анализ хийх	12
2.1.4. Нас хүйсийг тодорхойлох	13
2.2. Замлал	13
2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа	13
Гурав. Боловсруулалтын үр дүн	13

3.1. Популяцийн байдал	13
3.1.1. Тархац нутаг	13
3.1.2. Тоо, толгой	14
3.1.3. Сүргийн бүтэц сүрэглэл,	15
3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ	16
3.2.1. Нөхөн үржил	16
3.2.2. Агнуурын нөөц	17
3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ.18	
3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ	18
3.3.2. Агнуурын бүс нутгийн ойн туруутны популяцид нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд	18
3.4. Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах	19
3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент	20

Дөрөв. Бусад

Агнуур зохион байгуулалтын зардал	20
Дүгнэлт	20
Зөвлөмж	20
Ном зүй	21

Хэнтий аймгийн “Тэнүүн” орон нутгийн хамгаалалттай газрын нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт

Зэрлэг гахайны ангилал: Зэрлэг гахай нь туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), гахайнхан овог (*Suidae*), гахайн төрлийн (*Sus*) туруутан.

Тархац: Түүхэн тархац нь Евразийг бүхэлд нь хамарч байсан. Одоогоор дэлхийн олон оронд нутагшуулсан.

S.s.nigripes салбар зүйл Их нууруудын хотгор, Монгол алтай баруун хэсгээр тархсан.

S.s.raddeanus салбар зүйл салбар зүйл нь Хангай, Хөвсгөл, Хэнтий, Монгол дагуурын хээр, Их хянганы уулсаар тархсан.

Статус: Зэрлэг гахай (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758) нь Монгол улсад элбэг зүйл. Зэрлэг гахай нь Монголын хөхтний улаан дансанд олон улсын хэмжээнд “Анхааралд өртөхөөргүй”, бүс нутгийн хэмжээнд “Ховордож болзошгүй” гэж үнэлэгдсэн байна. Зэрлэг гахайны популяцийн талаарх мэдээлэл дутмаг. Хэрэв хангалттай мэдээлэл хуримтлагдвал “А” шалгуураар дахин шалгаж ховордлын ангилалд оруулах боломжтой гэж үздэг. Агнуурын хэмжээ өндөр, амьдрах орчны доройтол зэрэг аюул нүүрлэж буйг энэхүү улаан дансанд тэмдэглэсэн байдаг.

9-р сарын 1-ээс 12-р сарын 1 хүртэл агнахыг зөвшөөрдөг (“Амьтны тухай” хууль, 2012). Голлон ахуйн зориулалтаар зөвшөөрөл олгодог. Зэрлэг гахайн тархац нутгийн 13 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдсан байна (Хөхтний улаан данс, 2011).

Ховордлын шалтгаан

Сүүлийн жилүүдэд мах, элэгийг нь эмчилгээнд хэрэглэх зорилгоор хууль бусаар (нохойгоор) олноор агнадаг нь ховордлын гол шалтгаан болж байна. Уул уурхай, мод бэлтгэл болон түймрийн уршгаар амьдрах орчин нь доройтож байна.

Үндэслэл, шаардлага, шинэлэг тал

Ан амьтны нөөцийг тогтвортой хамгаалахад иргэд, нөхөрлөлийн сонирхлыг татахгүйгээр тэдний оролцоо хангалтгүй байх нь илэрхий юм. Иймээс агнуурын ховор зүйлүүдийн нөөцийг удаан хугацаанд тогтвортой, орон нутаг, иргэдэд өгөөжтэй, агнуурын амьтны санд хал багатай ашиглахын тулд агнуурын бүс нутгийг тогтоож баталгаажуулах шаардлагатай байдаг. Ийм агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын дүнд үндэслэсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, “нутгийн иргэдэд түшиглэсэн” хэлбэрийн агнуурын менежментийг хэрэгжүүлснээр тэдний орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх

боломжтой бөгөөд улмаар зэрлэг амьтдын хамгаалалтад идэвхтэй оролцуулах боломж бүрдэнэ.

Дээрх зарчмын дагуу зэрлэг амьтны амьдрах орчныг хамгаалах зорилгоор хэд хэдэн орон нутгийн хамгаалалттай газрыг Дадал, Биндэр сумын нутагт байгуулсан байна.

2012 онд “Амьтны тухай” хууль батлагдаж агнуур зохион байгуулалтын тайлан дүгнэлтийг үндэслэн агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж хэрэгжүүлэхээр болов. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ыг хуулийн өөрчлөгдсөн заалтууд, шинэ нөхцөлд зохицуулан шинэчлэн боловсруулж Засгийн газрын тогтоолоор баталсан байна.

Дээрх зарчим, шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөн хууль, тогтоомжийг үндэс болгон “Тэнүүн” АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийх, менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах ажлыг Хэнтий аймгийн засаг даргын тамгын газрын захиалгаар “СиТиБи” ХХК 2013 онд гүйцэтгэлээ.

Зорилго, зорилтууд

Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын нутаг “Тэнүүн” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх, агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулан БОНХЯ-аар хэлэлцүүлэн батлуулах нь үндсэн зорилго юм.

Зорилтууд:

А. Хээрийн судалгааны явцад

1. Тэнүүн орчимд зэрлэг гахайн нөөцийг тогтоох
2. Агнуурын нөөцийг тогтоох
3. Сүргийн бүтцийг тодорхойлох
4. Тархац байршлыг тогтоох
5. “Тэнүүн” АБН-ийг хариуцан хамгаалж буй нөхөрлөлүүдийн төлөөллүүдтэй уулзаж зөвлөлдөх

Б. Боловсруулалтын явцад

6. “Тэнүүн” агнуурын бүс нутагт хийсэн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын тайлан

7. Менежментийн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулан захиалагчид өгөх.

Хугацаа

Бэлтгэл ажил 2013 оны 8-р сарын 15-аас 20.

Хээрийн хайгуулын хугацаа 2013 оны 08-р сарын 20 –наас 9-р сарын 25.

Боловсруулалтын хугацаа -2013 оны 9-р сарын 26-ноос 11-р сарын 31

Хээрийн судалгаанд оролцогсод:

1. С.Амгаланбаатар -агнуур зохион байгуулалтыгн мэргэжлийн “СиТиБи” ХХК-ны агнуур зүйч
2. Б.Отгонбаяр - мөн ХХК-ны агнуур зүйч
3. Дашдорж - “Тэнүүн” нөхөрлөлийн ахлагч
4. Д.Чулуунбаатар - жолооч

Нэг. Бэлтгэл ажил

1.1. “Тэнүүн” АБН-ийн газрын төлөв байдал

“Тэнүүн” нь Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын нутагт орших ба Амьтны газар зүйн мужлалаар Умардын дэд их муж, Тайгын муж, Дорнод сибирийн дэд мужийн Хэнтийн тойрогт хамрагддаг.

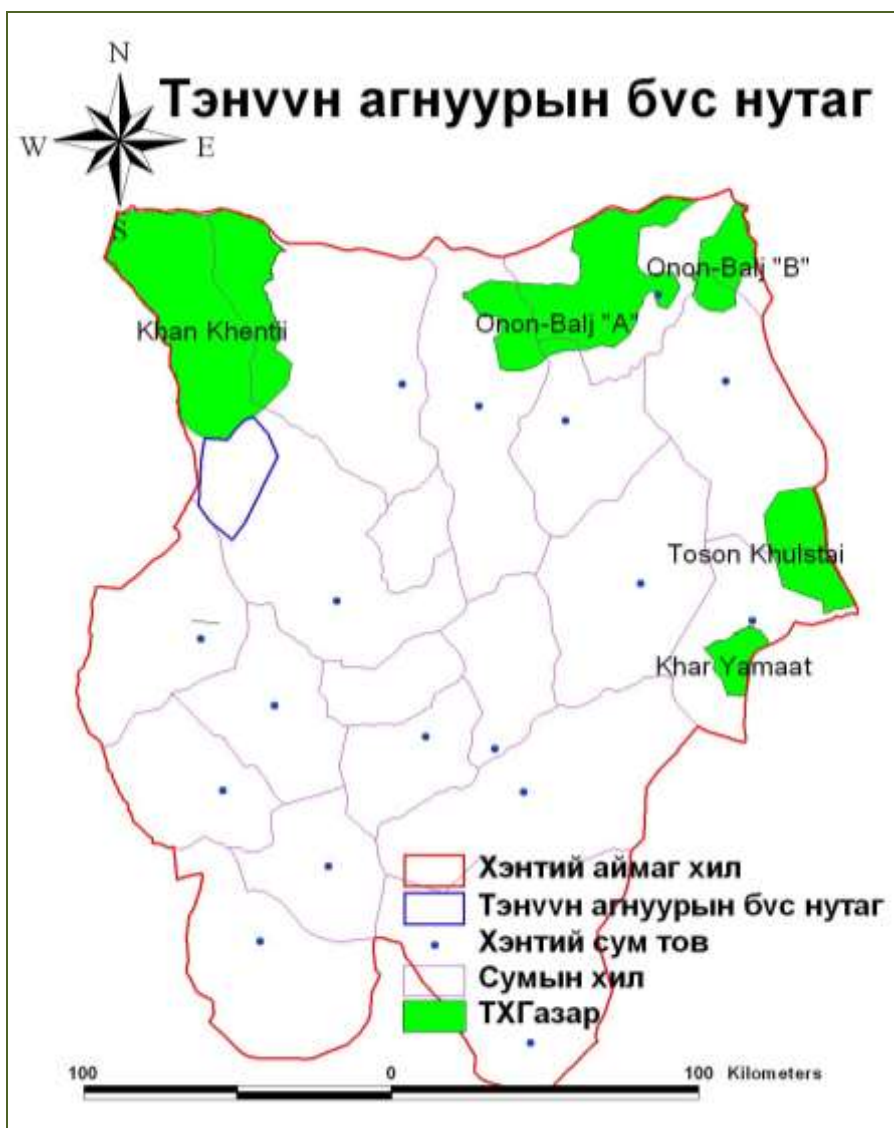
1-р газрын зураг. “Тэнүүн” АБН ба амьтны
аймгийн мужлал



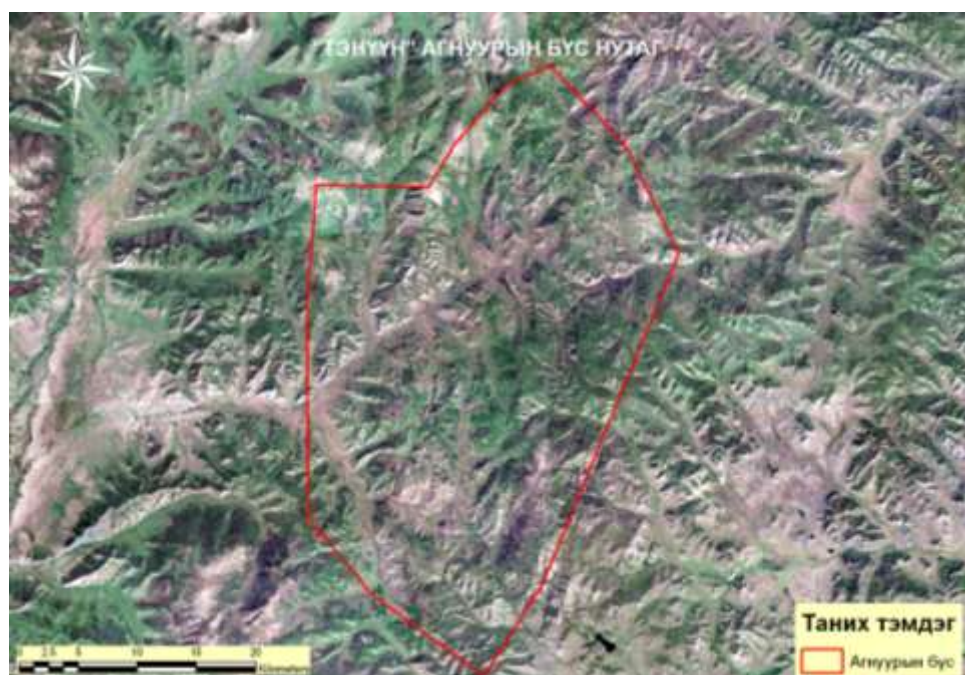
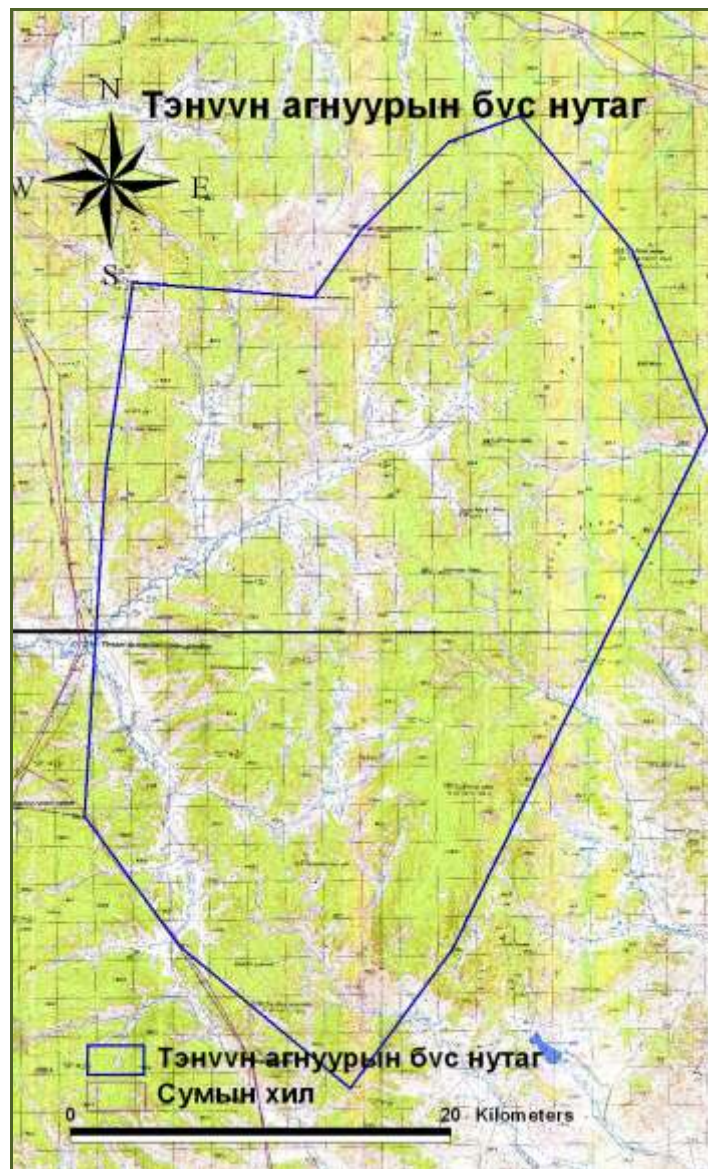
Газар зүйн байршил, газрын гадарга. “Тэнүүн” агнуурын бүс нутаг нь Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын нутагт оршдог.

Тухайн нутгийн ой, ус намаг бүхий уулс нь уулын нуга, ойт хээрийн ландшафт зонхилсон байх онцлогтой. Ойт нутгийн ландшафтын гол онцлог нь чийгшэл их байдаг.

2-р газрын зураг. Тэнүүн АБН-ийн байршил



3-р газрын зураг. “Тэнүүн” агнуурын бүс нутаг



Өмнөдэлгэр сумын нутагт зэрлэг гахай, бор гөрөөс агнуурын бүс нутгууд байгуулагдах санал гарсан ба “Тэнүүн” агнуурын бүс нутагт голлон гахай агнахаар төлөвлөсөн байна. Учир нь гахай нь ахуйн зориулалтаар голлон агнагддаг.

1–р хүснэгт. “Тэнүүн” агнуурын бүс нутгийн хилийн цэс

№	Тоот өндөрлөг	Lat	Long	Талбай
1	1613.3	109°7'20,632	48°11'1,888	1038.79 км ²
2	1902.0	109°3'15,356	48°14'40,851	
3	1913.1	109°4'0,507	48°24'30,976	
4	2197.4	109°5'2,316	48°29'48,790	
5	2236.3	109°12'46,507	48°29'25,861	
6	2195.9	109°14'42,649	48°31'19,436	
7	2068.1	109°18'27,995	48°33'52,320	
8	1973.0	109°21'29,605	48°34'37,723	
9	2012.5	109°26'18,530	48°30'50,710	
10	1582.0	109°29'35,549	48°25'45,000	
11	1802.0	109°18'57,257	48°11'0,273	
12	1833	109°14'40,323	48°7'2,428	

Уур амьсгал

Уур амьсгалын хувьд эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Жилд орох хур тунадасны хэмжээ харьцангуй их 350-450 мм. Хур тунадасны дийлэнх нь зуны улиралд унадаг байхад тогтвортой цасан бүрхүүл XI сард тогтох ба V сарын сүүлээр ханзарч эхэлдэг байна. Агаарын харьцангуй чийгшил ихтэй. Уур амьсгал чийглэг, ус зүйн сүлжээ нилээд нягт гол горхи олон байх онцлогтой.

Хөрс, ургамалжилт

Хөрсөн бүрхэвч нь уулын хүрэн хөрснөөс ихэвчлэн бүрдэх боловч хар хүрэн, ойн саарал хөрс нилээд тархсан, уулын хар шороон ба хар хүрэн хөрстэй. Голуудын эхэн хэсгээр уулын ширэнгэт нугын хөрс тархах ба улалж, бушилж, хаг, хөвд ургана. Ургамлан нөмрөгт улалж - бушилж - улалж - үетэнт алаг өвс - дэгнүүлт үетэнт өндөр уулын хэв шинж зонхилно.

Нурууны зүүн хэсгийн ян сарьдаг бүхий газарт хаг, хөвд голлох ба хааяа өлөн өвс тааралдана. Ихэнх хэсэгт далан товч, тагийн гол гэсэр, түмэн навчит хувиланги, шарилж, навчит хувиланги, хэвтээ дэгд зэрэг ургамлаас бүрдэх алаг өвс - дэгнүүлт - үетэнт, дэгнүүлт - үетэн - алаг өвс бүхий бүлгэмдэл голлодог байна.

1.2. Эзэмшил, ашиглалттай холбогдсон мэдээ

Монгол Улсын “Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгж түүний удирдлагын тухай хууль”-ийн 25 дугаар зүйлийн 25.1 дэх заалт, Амьтны тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 22,3 дахь заалт, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 28 дугаар зүйлийн 28,3 дахь заалтыг үндэслэн Өмнөдэлгэр сумын ИТХурлын Тэргүүлэгчдийн 2013 оны 07 сарын 31 өдөрийн 95 дугаар тогтоолоор Наран, Баянзүрх, Хэнтий багийн нутагт тогтоогдсон агнуурын бүс нутгуудийг орон нутгийн хамгаалтад авсан байна.

“Тэнүүн” АБН-ийн хамгаалалтын менежментийг Тэнүүн, Бугат хангай, Өгөөмөр, Баян-овоот зэрэг ойн нөхөрлөлүүдэд Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын ИТХ-ын 2013 оны 7 сарын 31-ны өдрийн 95 тоот тогтоолоор хариуцуулхаар болжээ.

“Тэнүүн” АБН нь зүүн талаараа Батширээт сумтай хойд талаараа Хан хэнтийн ДЦГ, баруун талаараа Цэнхэрмандал сумтай, баруун хойд талаараа Төв аймгийн Мөнгөн морьт сумтай хиллэнэ.

Энэ АБН-ийн орчимд ан амьтан агнуулсан мэдээ байхгүй.

1.3. Өмнөх агнуур зохион байгуулалтын ажлын танилцуулга

“Тэнүүн”-ын АБН-т агнуур зохион байгуулалт хийгдэж байгаагүй.

1.4. Агнуур зохион байгуулалтын ажилд шаардагдах техник хэрэгслэлийн бэлтгэл

Агнуур зохион байгуулалтад шаардлагатай дараах техник хэрэгслэлийг бэлтгэв. Үүнд

- Дуран, спарингоскоп, зургийн аппарат, GPS, радио станц, rangefinder (зай тодорхойлогч), компас
- Бүртгэлийн хуудас
- ArcView 3.2 программ бүхий laptop

1.5. Газрын зураг бэлтгэл:

1:100000 болон 1:500000-ын масштабтай байр зүйн зураг бэлтгэсэн.

1.6. Агнуур зохион байгуулалтыг гүйцэтгэх ажлын хуваарь, хугацааг тогтоож төлөвлөсөн хугацаандаа буюу 8-р сарын 20-оос 10-р сарын 31-нд ажилласан.

- 1.7. **Хээрийн хайгуул судалгааны үед мөрдөгдөх аргачлал, маягт, бусад баримт бичгүүдийг** бүрдүүлж хайгуулд оролцогчдод танилцуулав. Тухайлбал “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал”, шинэчлэн батлагдсан “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” зэргийг танилцуулж хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны зааварчлага өгөв. Ууланд хайгуул хийх үед цувран яваа хүмүүс бие биенийхээ дээрээс чулуу унагах, халтирч унах, мориноос унах зэргээр бэртэх нь түгээмэл байдаг тул анхааруулав.
- 1.8. **Хээрийн хайгуул судалгаанд шаардагдах ажиглах, бүртгэх, тодорхойлох, байр зүйн зурагтай ажиллах, хэрэглэх багаж, техник хэрэгслэл, технологи, аргачлалыг эзэмших дадлагыг** оролцогчдод сургаж эзэмшүүлсэн. Тухайлбал, тодорхой зайг баримжаалан болон “Rangefinder” ашиглан тодорхойлох, GPS, компас хэрэглэх, газрын зураг ашиглах, бүртгэл маягтуудыг бөглөх зэрэг дадлага эзэмшүүлэв.
- 1.9. **Захиалагчтай тохиролцон агнуур зохион байгуулалт хийх нөхцөл, бусад асуудлыг** гэрээндээ тусгав.

Хоёр. Хээрийн хайгуулын дүн

2.1. Арга зүй:

1. Зэрлэг гахайн нөөцийг “Ойн туруутны нөөц тогтоох аргачлал” ашиглан тогтоов. Маршрутын болон талбайн буюу “block” аргыг хослуулан хэрэглэв. Хайгуулын замлалыг урьдчилан тогтоов. Бид зөвхөн АБН-т судалгаа хийх бөгөөд энэ нь харьцангуй том бус талбай тул сорилын талбайг санамсаргүй сонголтоор бус байршил нутгийн 80-аас доошгүй хувийг хамруулах зорилго тавьсан. Энэ нь “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нийцэж байгаа юм. Газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView программ, түүний өргөтгөлүүдийг ашиглан зураглал үйлдэв.
2. Зэрлэг гахайн сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэн эр, эм, төл (янзага) гэж ангилав.
3. Нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж эмд оногдох 1 настай бодгалийн харьцаагаар тогтоов.

4. Агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нөхөн үржлийн чадавхи, хүйсний харьцаа, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.
5. Агнуур зохион байгуулалтын тайлан боловсруулах, агнуурын бүсэд хэрэгжүүлэх менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахдаа талуудын гаргасан саналыг харгалзав.

Захиалагчаас тавьж буй дараах шаардлагыг баримталсан:

“Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-ын заалтуудыг мөрдөв.

Орон нутгийн ан агнуур хариуцсан ажилтнууд, нөхөрлөлийн гишүүд, үр дүнг хэрэглэгчдийн төлөөлөгчдийг аль болох өргөн оролцуулж мэдээлэл өгөх, авах, сургахыг чухалчлав.

2.1.1. Тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох.

Зэрлэг гахайн тархац, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2 программ, түүний Spatial Analyst, Home range зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэсэн 2 аргаар тогтоов.

2.1.2. Биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэх

Агнуурын амьтны биологийн нөөц болон агнуурын бүс нутгийг үнэлэхдээ ШУА-ийн биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр баталсан “Ойн туруутны нөөцийг тогтоох” аргачлалыг ашиглав.

2.1.3. Анализ хийх

Статистик тооцооны болон газар зүйн мэдээллийн программ хангамжуудтай харилцан зохицсон, мэдээг чөлөөтэй хөрвүүлэх боломжтой байдаг тул боловсруулалтад SPSS, Excel зэрэг программ ашигласан.

2.1.4. Нас, хүйсийг тодорхойлох

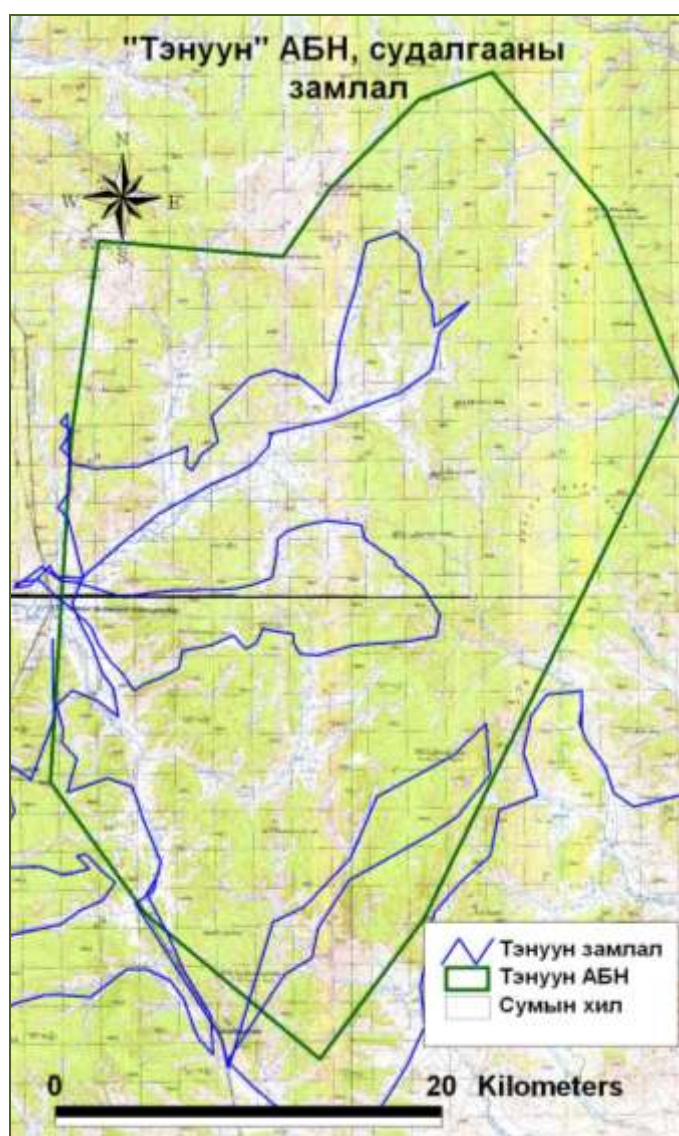
Нас, хүйсийг өнгө зүс, биеийн хэмжээ, эвэр зэрэг шинжээр тодорхойлов.

2.2. Замлал, сорилын талбайн хэмжээ

“Тэнүүн” агнуурын бүс нутаг нь 1038.79 км² талбайтай. Нийтдээ 95.64км урттай, дунджаар 3 км-ийн өргөн зурваст (хоёр талдаа дунджаар 1.5 км) ажиглалт хийсэн нь дээж талбайн хэмжээ ойролцоогоор 286.92 км² талбай болж байна.

Тэнүүн агнуурын бүс нутаг нь 1038.79 км². Дээж талбай нь агнуурын бүс нутгийн 27,1% болж байна. Өөрөөр хэлбэл “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”-д нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийхэд агнуурын бүс нутгийн талбайн 80-аас доошгүй хувьд нь дээж талбайг сонгоно гэсэн нөхцөл биелэгдсэн байна.

4-р газрын зураг, Замлал



2.3. Хээрийн хайгуулын хугацаа

Хээрийн хайгуул хийхдээ зэрлэг гахайн нөөцийг тогтооход тохиромжтой хугацааг харгалзав.

Гурав. Боловсруулалтын үр дүн

3.1. Популяцийн байдал

3.1.1. Тархац нутаг

Зэрлэг гахайн эзэмшил нутаг MCP буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход 356.08 км^2 талбайтай байв.

Зэрлэг гахайн эзэмшил нутгийг Kernel аргаар тогтоосон эзэмшил нутаг нь 95%-д 448.9 км^2 (50%-д 88.9 км^2) байна (3-р газрын зураг).

5-р газрын зураг. “Тэнүүн” АБН-ийн Зэрлэг гахайн эзэмшил нутаг (MCP ба kernel)



3.1.2. Тоо, толгой

Зэрлэг гахайг

Бид “Тэнүүн” АБН-т 286.92 км^2 дээж талбайд ажиглалт бүртгэл хийсэн нь АБН-ийн нийт талбайн 27,1 % болж байгаа юм. Нийтдээ 38 талбайд ажиглалт хийсний 13 талбайд зэрлэг гахай ул мөр болон аман мэдээг харгалзан (Жич зөвхөн тус оны 9 сараас хойш харсан мэдээ) тэмдэглэсэн. Дээж талбайдаа 54

бодгалийн ул мөр болон аман мэдээг харгалзан тэмдэглэсэн. Эндээс тооцоолж үзэхэд АБН-т 141-195 орчим зэрлэг гахай байж болохоор үнэлэгдэж байна. Бид зэрлэг гахайг мөр болон идэмж, харагдах боломжит газруудад очиж үзэж тэмдэглэсэн. Бидний зэрлэг гахай ажигласан биотоп (энгэр, голын хөндий, ойн цоорхой, модон дотор) нь нийт АБН-ийн 30 орчим хувь болж байна. Иймээс анхны үнэлгээ нь нөөцийн бүрэн илэрхийлж чадаж байна. Бидний судалгаа хийсэн газарт ойгоор бүрхэгдсэн талбай нь ойролцоогоор 70 орчим хувь байна.

3.1.3. Сүргийн бүтэц

Хээрийн хайгуулын явцад нийтдээ зэрлэг гахайн 13 сүргийн 54 бодгаль тэмдэглэв. Нийтдээ 7 бодон, 22 мэгж, 3 нэг настай, 21 торой, 1 бодгалийг тодорхойлж чадаагүй. Нас хүйс нь тодорхойлогдсон бодгалиудыг харьцуулж үзэхэд сүргийн бүтэц нь бодон:мэгж:1 настай:тоорой гэсэн дарааллаар **13:41:5:39** хувьтай байлаа (1-р диаграмм).

1-р диаграмм. "Тэнүүн" АБН-ийн зэрлэг гахайн сүргийн бүтэц



100 эхэд оногдох тоорой нь тухайн популяцийн төлжилтийн хувийг илэрхийлдэг. Энд бид 22 мэгж, 3 нэг настай, 21 тоорой тэмдэглэсэн нь мэгж тооройн харьцаа 100:95,5 байна. Энэ нь зэрлэг гахайн популяцийн нөхөн төлжилт зундаа сайн байсныг харуулж байна.

Бодон мэгжний харьцаа тухайн популяцийн бүтэц хэвийн байгаа эсэхийг тодорхойлоход гол үзүүлэлт болдог. Энд бодон мэгжний харьцаа 100:31,8 байна.

3.2. Агнуурын нөөц, ашиглах боломжит хэмжээ

3.2.1. Нөхөн үржил

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар биш эх, 1 настай бодгалийн буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насны бодгалийн харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг. “Тэнүүн” орчимд бид зэрлэг гахайн 3 нэг настай бодгаль тэмдэглэсэн. Эндээс харахад зэрлэг гахайны популяцийн **нөхөн үржлийн чадавхи 13,6 %-тай байна** (4-р диаграмм).

2-р диаграмм. Зэрлэг гахайн нөхөн үржлийн чадавхи



3.2.2. Агнуурын нөөц

"Ааíóóðûí í°ð" äýæ àáíóóðûí àüüóíü áèïëîäëéí í°ð°ñ òýâëéí °ñ°èð, ¿ðæëëðèëá àëääåäóóëäðä¿é äáíàð, áàðèð áíëïîäèé òïï, ðýìæýý болохыг “Амьтны аймгийн тухай” (2012) хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно.

Сүргийн бүтцэд бие гүйцсэн бодгаль 54,7 % болж байна. Нийт нөөц нь 195 орчим гэж үнэлэгдсэн тул бие гүйцсэн зэрлэг гахай **105,3** орчим байна. Ахуйн зорилгоор агнуулахад бодонгийн соёоны хэмжээ зэрэг аль нэг онцгой үзүүлэлтийг илүү анхаарах шаардлагагүй байдаг. Иймд бие гүйцсэн бодгалиудаас агнуулахаар тооцох нь зүйтэй. Энэ АБН-т зэрлэг гахайн нөхөн үржлийн чадавхи нь **13,6%**. Популяцийн бие гүйцсэн бодгалиудыг ийм хувь хэмжээгээр агнуулбал популяц өсөхгүй. Иймд байгалийн нөхцөлд зэрлэг махчин амьтдад өртөх болон бусад байгалийн хүчин зүйлүүдийн шалтгаануудыг тооцоод, агнасны дараа өсөлт явагдаж байхаар тооцвол жил бүр **бие гүйцсэн 7-9 зэрлэг гахай хүйс харгалзахгүй** агнуулах боломжтой гэж үзэж байна. Энэ нь хууль бус агнуур зэрэг хүний сөрөг нөлөөллийг бүрэн зогсоосон үед хэрэгжих боломжтой. Харин хууль бус агнуур зэрэг хүний шууд ба дам нөлөөлөл зогсоогүй үед популяцийн бууралтыг тооцоход хүндрэлтэй тул агнуурын нөөцийг үнэлэх боломжгүй. Агнуурын нөөц тогтоогдоогүй үед ашиглалт боломжгүй. Иймээс хууль бус агнуурыг зогсоохын тулд ялангуяа намрын улиралд анхны цас орхоор хяналтыг сайн хийх шаардлагатай.

Харин агнуулахдаа Орон нутгийнханд түшиглэсэн ан агнуурын менежментийн зарчим баримтлан, “Бизнесийн төлөвлөгөө” боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.3. Агнуурын бүс нутаг, популяцид нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийн үнэлгээ

3.3.1. Агнуурын бүс нутгийн үнэлгээ

“Тэнүүн” АБН-г орчимын баруун талаар цөөн малчин өрхүүд өвлийн улиралд Мөнгөн морьт сумаас ирж байршдаг. Тус АБН-ийн орчимд энэ жил 3-4 айл өвөлжиж 100 гаруй үхэр 800 хонь, цөөн тооны адуу байршиж байна.

Эндээс харахад зэрлэг амьтны бэлчээрт нөлөө үзүүлэхүйц олон мал байхгүй, бэлчээрийн давхцал багатай нь харагдаж байна. Гэхдээ малчин өрхүүдийн нохой нь ан амьтдыг дайжуулахад бэлчээрийн давхцалаас илүү нөлөө үзүүлдэг.

“Тэнүүн” орчимд ургамалжилт, бэлчээрийн даац, хүрэлцээний судалгааг мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсээр хийлгэх шаардлагатай.

Зэрлэг гахайнд бэлчээрийн өрсөлдөгч зэрлэг амьтан, тухайлбал бусад зүйлийн ойн туруутан ховор. Гол дайсагнагч зүйл нь чоно боловч нөөц нь албан ёсоор үнэлэгдээгүй. Аман судалгаанаас үзэхэд энэ жил цөөнгүй чононд бариулсан мэдээлэл байна.

3.3.2. *Агнуурын бүс нутагт нөлөөлж буй абиотик болон биотик хүчин зүйлүүд*

А. Биотик хүчин зүйлүүдэд хүний нөлөө голлодог байна. “Тэнүүн” орчмын нутагт багагүй ан хийдэг байна. Хэдийгээр нутгийн хүмүүс олон тоогоор агнадаггүй байж болох боловч тус бүс нутагт буугаар буудах, машин техникээр үргээх, гэрэлтүүлэх, нохойгоор агнадаг байна.

Аман мэдээнээс харахад зэрлэг гахайн махыг зарах элэгийг нь эмчилгээнд хэрэглэх, гахайг нас хүйс төл зэргийг харгалзахгүй агнадаг зэрэгээр хууль бусаар багагүй агнадаг бөгөөд энэ нь өсөлтийг сааруулах, нөөцийг цөөрүүлэх гол шалтгаан болно.

“Тэнүүн” АБН-ийн нутгийн гүндээ айл өрх байхгүй онцлогтой, баруун болон урд, баруун хойд захаараа айл өрхтэй байх ба тус агнуурын бүс нутгийг хамгаалагч нөхөрлөлийн гишүүд энэ орчимд байршдаг байна. Иймд тусгайлан нутаг зааж хариуцуулалгүйгээр хамтдаа буюу ээлжээр эргүүл шалгалт хийх зэргээр хамгаалах нь илүү зохимжтой. Мөн тус газар нь маш том талбайг хамарагддаг ба зөвхөн нэг нөхөрлөлд хариуцуулах нь хангалтгүй байна. Тус нөхөрлөлийн гишүүд нь АБН-ийн талаар мэдээлэл, мэдлэг дутмаг.

Б. Абиотик хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага боловч цас их орох түймэр зэргээс болж хорогдоход нөлөө үзүүлдэг байна.

3.4. *Агнуурын бүс нутгийг хариуцах бүтэц, үйл ажиллагааны тогтвортой байдлыг хангах*

“Тэнүүн” АБН-ийн гол зорилго нь ойн агнуурын амьтдын нөөцийг орон нутгийнхны оролцоотой хамгаалах, ашиглах явдал юм.

Агнуурын бүс нутаг төдийгүй үржлийн болон үр төлөө өсгөх үйл явагддаг бусад газруудад ч тодорхой хэмжээгээр хамгаалалтын арга хэмжээнд зардал гаргах хэрэгтэй.

Санхүүгийн тогтвортой эх үүсвэр нь агнуурын бүс нутагт хамгаалалтын менежментийг хэрэгжүүлэх гол нөхцөл болно. Иймд ангаас орох мөнгийг хяналттайгаар зөвхөн агнуурын бүс нутгийн менежментийн зорилгод нь нийцүүлэн зарцуулах хэрэгтэй байдаг. Зуучлагч аж ахуйн нэгжүүдтэй гэрээндээ орлогын үүсвэрийн талаар тодорхой оруулж хуримтлал үүсгэх боломжтой. Орон нутгийн агнуурын бүс нутгийг хариуцаж буй бүтэц нь (нөхөрлөл, холбоо) анчидтай зуучлагчаар дамжуулалгүй өөрсдөө гэрээ байгуулан үйлчилгээгээ бүрэн хариуцан явуулах нь орлогын тогтвортой, өсөн нэмэгдэх үүсвэртэй болох гол арга байж

болно. Үүний тулд агнах зөвшөөрлийг өөрсдийн мэдэлд авах, ангийн маркетингийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн хэрэгжүүлэх чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх, харилцаа тогтоох болон бусад мэдлэг, туршлага хуримтлуулах шаардлагатай болох бөгөөд энэ нь ихээхэн цаг хугацаа шаардсан ажил байдаг.

Хамгийн сайн “агнуурын менежмент” нь хамгийн сайн “газрын менежмент” гэдэг зарчмыг баримтлах ёстой. Энэ нь санхүү, удирдлага зохион байгуулалтаас дутахгүй “тогтвортой ашиглалт”-ын гол нөхцөл болно.

Зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны тогтвортой, хариуцлагатай байдал

Өнөөдрийн байдлаар “Тэнүүн” агнуурын бүс нутгийг Тэнүүн нөхөрлөл хариуцан ажилаж байна. Ашиглалт бүр хяналттай хэрэгжих шаардлага тавьж байх ёстой. Энэ нь хууль бус үйлдлээс сэргийлнэ. Орон нутгийнханд түшиглэсэн агнуурын менежмент хариуцлагатай хэрэгжих нь тогтвортой байдлын нэг нөхцөл болно.

3.5. Агнуурын бүс нутгийн хамгаалалтын менежмент

(“Тэнүүн” агнуурын бүс нутгийн агнуурын менежментийг төлөвлөгөөг хавсаргав)

Дөрөв. Бусад

4.1. Агнуур зохион байгуулалтын зардал

Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг Хэнтий аймгийн засаг даргын тамгын газар захиалж, санхүүжүүлэв.

Дүгнэлт

1. “Тэнүүн” АБН-т цөөн тоогоор 7-9 хүртэл тооны зэрлэг гахайг агнуулах боломжтой.
2. Хамгаалалтын шинэ бүтцийг оролцогчдын санал, сайн дурын үндсэн дээр ойрын үед бий болгон баталгаажуулах шаардлагатай.

Зөвлөмж

“Тэнүүн” агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах чиглэлийг төлөөлөл болгон сонгох нь зүйтэй, үүнд:

1. Зэрлэг гахай

2. ТББ-ын удирдлагын болон хамгаалалтын бүтцийг одоогийн нөхцөлд зохицуулан шинэчилж өөрчлөх.
3. Тус АБН-г орон нутгийн хамгаалалтад авах шаардлагатай
4. Хамгаалалтын менежментэд шаардлагатай орлогыг зөвхөн ангаас бүрдүүлэх боломжгүй тул мод, ойн дагалт баялагууд зэрэг байгалийн нөөцийн бусад баялгийг ашиглах боломжийг судлан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.
5. Тус АБН-г хариуцаж буй нөхөрлөлүүдийн гишүүдэд ан агнуурын тухай хууль тогтоомжийг эзэмшүүлэх,

Íом зүй

1. Àìãàëàíáààðàð Ñ.,2011. “Монгол дахь аāíóóð çîðëîí áàëäóóëàëðòíí хөгжил”, Монгол орны агнуурын амьтдын судалгаа, хамгаалал, ашиглалтын зарим асуудал, онол практикийн бага хурлын эмхтгэл, хууд. 109-114.
2. Àìãàëàíáààðàð Ñ. нар, 1991. “Хэнтий аймгийн агнуурын амьтдын нөөц, агнуурын эдэлбэр нутаг”, бичмэл тайлан
3. “Амьтны аймгийн тухай” хууль (2012)
4. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам” Засгийн газрын тогтоолын хавсралт, 2011 он.
5. Äóëàìöýðýí Ñ., 1970. Ìííãîë îðíû õîõîîí àìüðàí òîäîðîëëîõ áàëäóóëàë. Óëííí òýäëý. ÓÁ.
6. Äóëàìöýðýí Ñ., Äýýýðîëëë áíãëëäë çóë, áíãëëäàðíí ìíãîë íýð òíí,î (ëàðë-ìíãîë-áíãëë-îðí). Óëííí íýð òíí,î ìí ãîëííí íýäý. Óëàíáààðàð òî. õ.72

“Тэнүүн” АБН-ийн нарийвчилсан агнуур зохион

байгуулалтын тайлан бичсэн: С.Амгаланбаатар

Б.Отгонбаяр